

УДК 111.32 : 124.5. : 392.3

*Катерина Качур***АКСИОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІМ'Ї У СВІТОГЛЯДІ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ**

У статті розглянуто базові характеристики сучасної сім'ї, її ціннісний аспект для людини в сучасному світі.
Ключові слова: сім'я, сучасна сім'я, цінність, трансформації.

*Kateryna Katchur***MODERN FAMILY'S AXIOLOGICAL POTENTIAL
ABOUT WORLDVIEW OF MODERN PERSON**

The author discusses the basic characteristics of the modern family, its value for human aspect in modern world.
Key words: family, modern family, value, transformations.

*Екатерина Качур***АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СЕМЬИ
В МИРОВОЗРЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ ЛИЧНОСТИ**

В статье рассмотрены базовые характеристики современной семьи, её ценностный аспект для человека в современном мире.

Ключевые слова: семья, современная семья, ценность, трансформации.

Інтерес до проблем кохання, шлюбу, сім'ї, гендерних питань існувало на всіх етапах розвитку людства. Беззаперечним є твердження, що кожна людина в колі сім'ї робить свої перші кроки, зростає, самотановлюється і здобуває свої перші життєві й найбільш важливі уроки. Дослідження сім'ї та сімейних відносин доволі плюралістичні. Питаннями сім'ї та шлюбу у тій чи іншій мірі цікавило філософів в усі історичні епохи. Від античності шлюбно-родинні взаємини розглядалися передусім у контексті аналізу соціуму. В різні епохи до них зверталися Платон, Аристотель, Августин, Ф. Аквінський, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Ф. Енгельс, Д. Коатс, І. Кон, О. Конт, К. Маркс, Є. Менегетті, Н. Макіавеллі, П. Флоренський. В епоху Середньовіччя провідним напрямом філософського аналізу сутності сім'ї стає релігійне трактування. Звернення до проблематики сім'ї в Новий час представлено такими мислителями, як Ф. Бекон, Т. Гоббс, М. Монтень. Тема сім'ї також знайшла своє відображення у працях французьких просвітителів XVIII століття (Ж.-Ж. Руссо) і представників німецької класичної філософії (Г. Гегель, І. Кант, Л. Фейєрбах). Сім'я опиняється в центрі наукової та філософської думки з другої половини XIX століття. У цей час посилюється раціоналізація поглядів на сім'ю, з'являються концепції, що відкидають божественність і незмінність форм сім'ї. Особливе місце в історії вивчення родини належить російським ученим другої половини XIX століття – першої половини XX століття: М. Бердяєву, Н. Лоському, В. Розанову, В. Соловйову. Наприкінці XIX – початку XX століття відбувається становлення основних шкіл і напрямів, які займалися дослідженнями сім'ї. Серед вітчизняних авторів комплекс проблем шлюбно-родинних взаємин розглядали в контексті соціально-філософського дискурсу: Н. Андрєєва, В. Андрущенко, Є. Білоножко, М. Бойченко, А. Галович, О. Гомілко, М. Вернікова, В. Ткачова, Н. Туліна, О. Чорний, Т. Руденко та інші дослідники.

Однак, якщо соціологи і демографи досліджують сім'ю як інститут, який реалізує завдання відтворення людини, то філософський аналіз має на меті створення цілісної, об'ємної, глибокосвітоглядної системи уявлень про сім'ю, сімейні відносини, їх історичний розвиток, вектори змін структури, причини та наслідки таких змін для суспільства. У цій статті феномен сім'ї досліджується у філософсько-антропологічному вимірі із використанням компаративістського методу.

Існування постмодерного суспільства розгортається на нетрадиційних переконаннях і цінностях. Світобачення сучасного молодого покоління ґрунтується на відповідних орієнтирах, які відрізняються від тих, що закладалися століттями, були непохитними та усталеними. Таке бачення власного існування і світу навколо себе накладає відбиток на усі сфери людської діяльності та індивідуальну ціннісну ієрархію. Натомість суспільство отримує падіння національних, релігійних, ідеологічних, світоглядних бар'єрів. Зміна суспільної парадигми трансформує сучасну культуру та філософію, і тисне на них ідео-

логією різноматичного характеру. Новоявлені стилі, форми, образи, субкультури на тлі зруйнованих традицій змінюють вектори діяльності для самовиявлення. Відкрита пряма заява про себе, спрямованість до самопрезентації світові, прагнення до насолоди та задоволення, автономність, бунт до традицій, нігілізм до авторитетів – до цього прагне сучасна людина.

Оскільки сім'я, змінюючись разом із суспільством під впливом економічних, історичних, культурних, національних чинників, все ж залишається найбільш стійким та консервативним організмом, та попри усі зміни зберігає за собою чи не найбільший вплив на формування людської особистості. Протягом століть видатні мислителі, філософи, дослідники робили спроби аналізу феномену сім'ї в контексті тогочасних соціальних та культурних процесів. Найбільш кардинальні зміни відбулися у соціальних та культурних вимірах, і саме ці зрушення були найбільш впливовими у створенні сучасного образу сім'ї. Зміни в суспільстві, що відбулися протягом останніх десятиріч, мали аналогічний характер і в шлюбно-родинних взаєминах.

Сім'я – це специфічне буття людини, в якому відбувається матеріальне, духовне та душевне поєднання чоловічого та жіночого начал, народження та виховання нового життя. У широкому смислі сім'я – це багатосторонні відносини між чоловіком та дружиною, батьками та дітьми, братами та сестрами та іншими родичами, що проживають у спільному економічному та екзистенціальному просторі [10, с. 326]. Значущість сім'ї не підлягає сумнівам, оскільки переважно в її рамках відбувається процес відтворення людини, виховання дітей, їх соціалізація та інкультурація, сприймання традицій, адаптація до оточення. У процесі історичного розвитку відносини сім'ї та суспільства, з одного боку, та сім'ї і особистості – з іншого, систематично змінювалися, перш за все, залежно від характеру того способу відтворення соціокультурних традицій, який є панівним для даного суспільства.

XX сторіччя суттєво позначилося на інституті сім'ї. Це стосується, зокрема, поступової зміни патріархально-традиційного стилю сімейного життя із підлеглістю жінки чоловікові та наявністю кількох поколінь у сім'ї на егалітарний стиль, для якого характерними є: рівноправність чоловіка та жінки, посилення ролі міжособистісного спілкування, свідоме регулювання кількості народжених дітей, нуклеаризація сімейної групи. Причиною цих процесів став драматичний для людства та окремого індивіда перехід до епохи постмодерну. Сучасна людина все більше усвідомлює себе відокремленою особистістю, не схильною ставити загальні інтереси вище за власні, йти на самопожертву в ім'я ідеалів. Відчуваючи спрагу до життя, вона хоче отримати від світу все якнайшвидше. Подібні егоїстичні настрої сприяли поступовій нівеляції суспільних інтересів у свідомості індивіда, поширенню у соціумі зневаги до шлюбу та родинних цінностей, на яких століттями ґрунтувалося існування західної цивілізації [4]. Усталене традиційне сумісне проживання кількох поколінь, які сумісно ведуть господарство та володіють сумісною власністю (реальна розширена сім'я), в сучасному світі не є популярною формою сімейного упорядкування. Бачення та цінність сімейного чинника трансформується разом із змінами, які переживає суспільство в сучасному світі. Зокрема, знецінення для сучасної людини сімейного статусу при побудові кар'єри та власного життя. Для порівняння, для представника доіндустріального суспільства сім'я була тісно пов'язана зі спадком та репутацією, підкресленням статусу.

Здобуток XX сторіччя – сексуальна революція і три її найвищі цінності, викликавши корозію сім'ї, розхитують підвалини держави. Враховуючи й так доволі складну соціально-економічну ситуацію, міцна, духовно здорова сім'я в сучасних умовах без перебільшення постає як запорука зміцнення та розквіту країни. Майбутнє будь-якого суспільства безпосередньо залежить від дієвості механізму, який забезпечує заміну вибуваючих членів новонародженими, їх інтеграцію у соціум. Тисячоліттями сім'я, зберігаючи наступність поколінь, сповнюючи життєдіяльність особистості високою соціальною, природною та духовною доцільністю, виконувала цю функцію. Незважаючи на масштабність та глибину окреслених вище трансформацій, які все помітніше змінюють людину, суспільство, гендерні ролі й родинні стосунки, сім'я залишається місцем найміцніших особистісних зв'язків, найближчою і найдорожчою для кожного батьківщиною. У ній людина, відчуваючи себе представником низки поколінь, ніби долає тимчасовість власного існування [4]. Необхідно зауважити, що невиконання сім'єю власне невід'ємних функцій (на кшталт, репродуктивної, соціалізуючої) свідчать про глибоку інституційну дисфункцію.

Тому деякі із дослідників почали говорити про «кінець родини», «епоху індивідуалізму», що прийшла на зміну «епосі родини» та «епосі кланів та роду», які були історично першими. Поява ж нових форм родинно-шлюбного співжиття була поштовхом для зміни культурно-соціального наповнення термінів «шлюб», «родина», які дають підстави констатувати «постродину». У новому соціальному порядку концентрація відбувається не навколо родини, а навколо власного «Я», надзвичайно сильним стало прагнення самореалізації, яка розуміється як життєвий шанс на успіх [3, с. 14]. В умовах пізнього модернізму людина спроможна проявити найбільше повністю власну ідентичність, оскільки цей період суспільного життя пов'язується із процесом виконання постійних виборів, і відповідно розкриття себе як особистості. Автори також зазначають, що більшість правових преференцій у сучасних розвинутих країнах орієнтовані на індивіда, а не родину. Цінність родини як привілейованої соціальної групи втрачається.

Аналізуючи перспективи розвитку сім'ї в умовах сучасних соціально-економічних і культурних трансформацій, відомий соціолог і футуролог Дж. Коатс узагальнив такі характерні тенденції:

- зростання кількості сімей, де обоє з подружжя працюють (у результаті збільшується кар'єрна свобода кожного з них та суттєво підвищується матеріальний добробут родини);
- більш пізній вступ до шлюбу і народження дитини (створення сім'ї відкладається);
- посилення анонімності приватного життя (послаблення більшості форм соціального тиску на сім'ю сприяє ранньому статевому життю і поширенню громадянського шлюбу);
- сексуальна поведінка людини все більше віддаляється від репродуктивної функції (репродуктивна свобода втілюється через вільне використання контрацептивів та права на аборт);
- активне поширення засобами масової інформації відповідних ціннісних настанов у суспільстві;
- виникнення сімей нового типу, які можуть поєднувати представників сексуальних меншин, включати в себе прийомних дітей, дітей від сурогатних батьків;
- подальше зростання популярності різноманітних форм позасімейного спілкування, певних груп за інтересами;
- прагнення утворити невелику родину із обмеженою кількістю дітей чи без них, або взагалі обрати життя без нащадків [5, с. 456].

Нуклеаризація сім'ї (включає лише батьків та дітей) супроводжується малодітністю сімей, зниженням народжуваності і постійною зайнятістю жінки поза сім'єю. Тенденцію до нуклеаризації сім'ї можна охарактеризувати як процес індивідуалізації сімейних ролей.

Якщо йдеться про свідому відмову від батьківських обов'язків – це стосується дуже популярного нині на Заході руху так званих «child free», представники якого декларують власну свободу від дітей. Незважаючи на те, що згаданий рух виник у США лише в середині 90-х років ХХ століття, в Україні він нині набирає обертів. До окреслених процесів варто додати активне поширення гомосексуальних союзів, гостьових шлюбів. Причому в окремих європейських країнах подібні нетрадиційні родини отримують рівний із звичною сім'єю обсяг прав, у тому числі й право на усиновлення дитини. А нові репродуктивні технології «розмивають» звичне людству поняття «матір», утворюючи ситуації, за яких воно має, принаймні, три різні значення – мати генетична, сурогатна та соціальна. Необхідно зазначити, що трансформація сучасної сім'ї, дезорганізація звичних її форм, нівеляція ціннісних засад існування не могла не позначитися на її виховній функції [4].

За останні кілька десяти років і в науковій, і в популярній літературі термін «криза сім'ї» буквально ввірвався у вжиток і утворює своєрідний стереотип сприймання сучасних сімейних проблем. Іноді його використовують як аксіому для позначення вихідного пункту розуміння загальної ситуації і трактують як кризу соціального інституту, системи цінностей, фамілізму – сім'я перестає бути цінністю для людей, зникають мотиви, що збуджують до заключення шлюбів, продукування нащадків. Сюди додаються негативні явища: підвищення рівня розлучень, розповсюдження ідеалу одностаттєвої сім'ї, послаблення родинних зв'язків, розповсюдження різноманітних девіантних форм сімейної поведінки [9, с. 137]. Найявна криза, як її називають деякі дослідники, «фамілістичної цивілізації» має своїм коренем сімейну аномію – порушення сімейної рівноваги, розпаду сімейних зв'язків, ціннісних орієнтацій. Соціокультурна тенденція індивідуалізації життя описується як конфлікт між особистістю та суспільством. Емансипація особистості від сім'ї та нуклеаризація самої сім'ї, роз'єднання сімейних поколінь, масовість малодітних сімей та несамостійність її нащадків у такій соціалізації, коли вони готові мотивуватися до дій, які відповідають потребам суспільства, – все це призвело в ХХ столітті в промислово розвинених країнах до усунення сімейного впливу, посередництва сім'ї в протистоянні особистості й суспільства [9, с. 138].

Феміністичні настрої, які почали виникати в суспільстві, достатньо серйозно обґрунтовуються. Показовим у цьому контексті є твердження сучасного італійського філософа та психолога А. Менегетті про те, що жінці належить думати про власне майбутнє з егоїстичних позицій. Задля найкращого об'єднання у цьому світі їй необхідно бути впевненою у собі, вільною та володіти грошима. Жінка, зрозуміло, може створити сім'ю, народити дітей та підготувати їх до соціального життя. Головне, зрозуміти, що сім'я – не найвище досягнення, а лише одна із багатьох ігор. Надзвичайний успіх жінок, які увійшли в історію, ніколи не залежав від наявності чи відсутності у них сім'ї [8, с. 37].

Що відбувається з чоловіками в сучасному світі, в якому вони втрачають свій панівний статус? Жінка сама спроможна домогтися високого соціального статусу, і це істотно змінює мотивацію та характер взаємин чоловіків і жінок за тих самих природних задатках. Сучасні чоловіки й жінки відкрито та жорстко конкурують один з іншим в широкому спектрі суспільних відносин і діяльностей. У сфері трудової діяльності відбувається поступове руйнування традиційної системи гендерного поділу праці, ослаблення дихотомізації та поляризації чоловічих і жіночих соціально-виробничих ролей, занять і сфер діяльності. Жінки порівнюються з чоловіками, і навіть випереджають їх за рівнем освіти, від якого багато в чому залежить професійна кар'єра і соціальні можливості [6, с. 99–101]. Стара форма договору між чоловіком та жінкою вже не завжди задовольняє потреби сучасної жінки. Замість того, щоб

пропонувати чоловікові свої послуги – репродуктивні, господарські, сексуальні (в обмін на фінансову підтримку), натомість, багато жінок бажають заробляти гроші на утримання своїх сімей і очікують від чоловіка участі в господарстві та догляду за дітьми. Разом із тим поширення нових естетичних норм, що їх нав'язує ринок моди, і перенесення на себе зовнішніх стандартів фігури сприяли створенню нового образу жінки. Переворот, який відбувся в історії жіноцтва, був закономірним в історії людства. Під впливом розвитку науки й техніки жінка отримала можливість контролювати народжуваність, що зменшило домінування чоловіка. Але, з іншого боку, відмова від дітонародження як прояв власної жіночої волі може призвести до значних змін у демографічній сфері [1, с. 12]. Пізнім наслідком такого перевертання стає інакший погляд на сім'ю, на її цінність та вагомість для самоствердження жінки у житті.

Одна з головних чоловічих ідентичностей, яка сьогодні здається, як ніколи, проблематична, – батьківство. Але що ми маємо розуміти під «кризою батьківства»? Демократизація суспільства, активне залучення жінок у позасімейну діяльність, визнання прав дитини зробили авторитарне батьківство морально і психологічно неприйнятним. У другій половині ХХ століття батько перестав бути єдиним годувальником сім'ї, на протизага від нього чекають турботливості, ніжності, та перейняття на себе великого шмату традиційно материнських завдань. Багато «нових чоловіків» беруть на себе цю вимогу, але це погано поєднується із соціально-економічними реаліями.

Нетрадиційні шлюби і форми сім'ї означають і більш широке поширення нетрадиційних моделей батьківства: розведені батьки; батьки, які живуть окремо від своїх сімей; прийомні батьки, які виховують нерідних дітей (вітчим); батьки-одинаки, які виховують дітей без матері; батьки-геї; неповнолітні батьки тощо. Раніше від цих категорій зневажливо відмахувалися як від «неповноцінних», «несправжніх» або маргінальних. Зараз їх визнають, уважно вивчають, намагаються зрозуміти їх специфічні проблеми і допомогти їм максимально успішно виховувати дітей. Еволюція нормативного канону батьківства, з одного боку, відображає, а з іншого – стимулює зміни в повсякденному житті [6, с. 106]. Традиційний канон батьківства висував на перший план такі цінності, як владність і суворість. В описах і нормативних образах батьківства, його влада часто виступала антитезою і доповненням материнської любові. Однак реальні батьківські практики в цю антитезу не вписуються. Результати численних масових опитувань та інших досліджень у країнах Західної Європи показують, що жодного чоловічого стилю життя, жодного канону маскулітності сьогодні не існує [6, с. 112].

Сферу досліджень над родиною, студії над родиною (з англ. «studies in family») можна порівняти із такими сферами дослідження, як «студії над жінкою» (з англ. «women's studies») та «гендерні студії» (з англ. «gender studies»). Нова сфера суспільно-культурного дослідження вже присутня як нова спеціальність у західних університетах. Теоретичні розмірковування над проблемою суспільства у другій половині ХХ століття, поява нових соціальних та культурних рухів змусила передусім філософів звернутися до цієї проблематики. Теоретичну рефлексію якого вже було закладено у ХІХ столітті та розширено Т. Парсонсом і К. Леві-Стросом, і була умовою появи досліджень присвячених тільки і виключно родині та шлюбу на рівні теоретичного дослідження. Предметом дослідження є динаміка шлюбно-родинних взаємини та сучасні зміни, які відбуваються в родині та шлюбі [2, с. 12].

Перед обличчям стрімких соціальних змін і можливостей наукової революції невідворотними є експерименти із новими формами сім'ї, зокрема, спрощення сім'ї. До них можна зарахувати сім'ю-комуна, дружні комуни літніх людей, гомосексуальні шлюби, зведені сім'ї, серійні та пробні шлюби. Така варіативність відносин у шлюбі виводить сім'ю на новий рівень: деякі девіантні форми не просто зрушили далеко вперед від класичних моделей – їх навіть складно назвати «сім'ями».

Останнім часом у західному світі розвивається такий різновид партнерської сім'ї, як одностатева сім'я. Не претендуючи на однозначну оцінку цього феномену, хотілося б зазначити, що подібна сім'я не виконує свого головного призначення – не продовжує життя, а тому партнерська сім'я як андрогінна – заснована на відносинах чоловіка та жінки – є більш плідною і для особистості, і для суспільства. У ній комунікативний андрогінізм досягає свого актуального максимуму, впливаючи на комунікативні процеси і цілісність більш широкого соціального організму [7, с. 276]. Причина популярності одностатевих сімей, на думку дослідників, є проблема відчуження між статями. У філософсько-антропологічному вимірі, проблему відчуження необхідно розуміти як порушення єдності людини та іншої людини.

На протизага тенденціям індивідуалізації, бездітності, існує ідеологія, що ставить сім'ю на вершину ціннісної ієрархії, і відома під назвою «New Familialism», яка набула поширення в США наприкінці 80-х років. Новий напрям громадської думки проголошує необхідність повернення до традиційної структури сім'ї разом із наданням сім'ї провідного місця в ієрархії суспільних цінностей. Прихильники цього руху позиціонують сім'ю як найбільш важливий з ціннісного погляду осередок особистості.

Події, які мали місце у західних суспільствах у родино-шлюбних взаєминах у ХХ столітті, викликають більше питань ніж відповідей. Зміни, що відбулися, мають короткий історичний проміжок, проте у якісному вимірі докорінно змінили уявлення про шлюб та сім'ю, які існували тисячоліттями. Таким чином, стрімкі зрушення у сучасному світі дають широке поле для роздумів над тим, якою стане сім'я у майбутньому, але зрозуміло, що образ сім'ї виходить на новий рівень. Поступове руйнування сімейної

системи заперечує саму модель нуклеарної сім'ї, як союз чоловіка та дружини, вказуючи на її неідеальність у сучасних цивілізаційних процесах. Безперечно, сам інститут сім'ї незмінно зберігається, без якого неможлива наступність поколінь та входження нових громадян у суспільство. Але адаптуючись, сім'я змінює свою форму, функції, способи комунікації, радикальні зміни вже вжилися в ній. Руйнуванню класичної сім'ї загрожуватиме нова технологія дітонародження, коли людські ембріони можна буде законно купити, передбачити стать дитини та обрати деякі генетичні характеристики. Те, що було недоторканим – таїна розвитку ембріону та роль природи у закладенні набору характеристик нової людини, стане можливим для регулювання новими технологіями. Дітонародження може стати контрольованим процесом, тобто народження дитини стане механічним процесом із заздалегідь запрограмованими етапами і стане на рівень із вибором продукту на ринку товарів. Отже, феномен сучасної сім'ї – явище суперечливе. Вічна цінність сім'ї розкривається у спілкуванні, особистісному єднанні людей. Саме існування інституту сім'ї є непохитним, але, адаптуючись до світових змін, сучасна сім'я набуває втручання з боку новацій соціальної, культурної, політичної, наукової сфер, що, з одного боку, розкриває перед сучасними людьми більше можливостей, а з іншого – виводить сім'ю на новий аксіологічний рівень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бега М. Сучасна українська сім'я: причини змін її моделі / М. Бега // Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. – К. : КНУ, 2009. – Вип. 91–93 : Філософія. Політологія. – С. 12–15.
2. Білоножко Є. Сім'я як суспільно-біологічне утворення (соціально-філософський аналіз) / Є. Білоножко // Вісник Київського Національного університету імені Т. Г. Шевченка. Філософія. Політологія. – № 87–88. – 2007. – С. 9–12.
3. Білоножко Є. Трансформація сім'я і контексті глобальних змін у суспільстві в другій половині ХХ століття / Є. Білоножко // Вісник Київського Національного університету імені Т. Г. Шевченка. Філософія. Політологія. – № 84–86. – 2007. – С. 11–15.
4. Загарницька І. Сім'я як матриця людської особистості: сучасні тенденції розвитку – Електронна сторінка Вісника Інституту розвитку дитини [Електронний ресурс] / І. Загарницька. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2011_14/PDF/6.pdf.
5. Коатс Д. Будущее семьи / Д. Коатс // Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи. Антология современной классической прогностики. 1952–1999. – М. : Academia, 2000. – С. 452–458.
6. Кон И. Меняющиеся мужчины в изменившемся мире / И. Кон // Этнографическая мозаика. – № 6. – 2010. – С. 99–114.
7. Крилова С. Краса людини: особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз) : монографія. / С. Крилова. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2011. – 344 с.
8. Менегетти А. Женский ум в проекте жизни / А. Менегетти. – М. : Издательство ННБФ «Онтопсихология», 2007. – 302 с.
9. Федотова Ю. Проблема понимания кризиса семьи / Ю. Федотова // Социологические исследования. – № 11. – 2003. – С. 137–141.
10. Философская антропология : словарь / [под ред. Н. В. Хамитова] – К. : КНТ, 2011. – 742 с.

Рецензент – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософської антропології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова **Т. В. Розова**